

M i r c e a A R D E L E A N U

Universitatea „Lucian Blaga“ din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
 “Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts

Două reprezentări literare ale lui Jean Calvin: *Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt* de Stefan Zweig și *Pierre de scandale* de Nicolas Buri

Two literary representations of Jean Calvin:
Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt by Stefan Zweig
 and *Pierre de scandale* by Nicolas Buri

Jean Calvin's complex personality fascinated biographers and sparked off contradictory representations often influenced by the ideological context and by the political events. The article draws a parallel between two works. Stefan Zweig makes a crude and unfair portrait to Jean Calvin. By condemning fascism, Zweig condemns Calvin without recourse. This prejudicial portrait dominated several decades the reflection on Calvin's literary religious and social work. A more tolerant context following the fall of the ideological barriers and walls created the possibility to a more objective return to the work of the great reformer and humanist. Nicolas Buri, journalist and writer, makes such an attempt in a postmodern fiction authorizing in the public consciousness the image of Calvin animated by ideals impossibly to be achieved, subdued to unsolvable constraints and contradictions yet humane and humanist.

Keywords: Calvin, literary representation, Zweig, totalitarianism, Buri, postmodern fiction

Institution's address: Bd. Victoriei 5-7, 550024 Sibiu, România,
 tel: +40-269-215556; ext. 185, fax: +40-269-232263

Personal e-mail: ardeleanumircea@zappmobile.ro

În câmpul abordărilor personalității lui Calvin, operele la care m-am oprit fixează limitele opoziției între o tendință simplificatoare, negativă ori pozitivă, și o a doua, mai relativistă și mai puțin partizană. Cercetarea de față este rezultatul „perplexității” în fața modului contradictoriu în care secolul nostru, al XX-lea sau al XXI-lea, s-a aplecat asupra acestei figuri de răspântie a istoriei, a modului contradictoriu în care el s-a proiectat și s-a înțeles pe sine în acest proces de oglindire în reprezentările artistice. Determinate social și istoric, acestea prezintă un dublu versant, făcând trimitere atât la evenimentele istorice cât și la cele contemporane, la contextul în care iau naștere, și nu în ultimul rând la subiectivitatea și determinările creatorului.

Cercetarea mea nu vizează „adevărul” despre Jean Calvin. Mă vor interesa așadar mai puțin aici împrejurările concrete ale vieții private sau sociale a lui Jean Calvin, și voi rându-i câteva comentarii

asupra acestei diferențe de percepție al cărei obiect este personalitatea lui Calvin, personalitate care, în pofida efortului de a se pune în umbră pe sine pentru a da întâietate operei, prezenta totuși un versant public de mare vizibilitate în epocă. Obiectul acestui comentariu este așadar personajul literar Jean Calvin, considerațiile de mai jos concentrându-se asupra deosebirilor și particularităților operelor puse aici în oglindă. Ideea care sintetizează această abordare și care ordonează notele mele este că cele două opere au în comun faptul de a reconstrui același episod istoric, dar că ele se disting prin aceea că fiecare din ele proiectează asupra evenimentelor lumina unei idei sau ideologii diferite, contemporane cu autorii și care li s-a impus acestora ca „naturală”. Conform acestei ipoteze, cele două lucrări constituie atât investigații ale trecutului, cât și „lecturi” ale prezentului, fiecare din ele reflectând într-o măsură considerabilă și, poate, covârșitoare, universul epocii în care s-a născut.

O remarcă liminară se impune: cine s-a oprit asupra figurii lui Jean Calvin omul – cercetători, biografi, cinești ori scriitori – s-a confruntat de la început cu problema, incontestabilă, a penuriei de informații. Deși a scris enorm¹, Calvin nu a lăsat posterității decât puține texte în care vorbește despre sine și nu despre problemele legate de noua „instituție a religiei creștine” în Republica geneveză și în lume².

Aparențele oarecum miraculoase ale acensiunii și opera prodigioasă a lui Jean Calvin nu favorizează nici ele cercetarea biografică, învăluind nucleul sărac al datelor pozitive într-o aură de legendă. Epoca însăși, de înnoire și de speranță, dar și de intoleranță și de violență, secolul al XVI-lea occidental, prezintă fețe contradictorii în care Calvin se află implicat concomitent, ceea ce nu simplifică munca cercetătorului. Chinurile fizice și morale, suferințele permanente de care se plânge Calvin în corespondența sa sunt poate și expresia unor trăiri complexe în situații care, după cum putem presupune, îl copleșeau adesea. În lipsa unor documente indubitabile, cu toate disputele istoricilor, nu vom putea ști niciodată în ce măsură sentimentele și trăsăturile de caracter lui Calvin – teama, orgoliul, fanatismul dogmatic, mărginirea și conservatorismul ideilor sale politice sau inaptitudinea lui de a-și depăși limitele – sunt răspunzătoare de erorile și de dramele care-i sunt atribuite. Unii exegeți au făcut din ele elemente ale unui portret sumbru. Alții au considerat acele evenimente ca „accidente de parcurs” care nu pot pune în umbră opera de reformare monumentală a lui Jean Calvin. Din cele cinci scurse, fiecare secol, fiecare tendință intelectuală sau partid și-a avut Calvin-ul său, confecționat mai mult din elemente proprii decât din trăsăturile adevărate ale acestuia.

Jean Calvin în viziunea lui Stefan Zweig

Pe măsura creșterii tensiunilor internaționale, a ideologiilor naționaliste și rasiste, la începutul anilor '30, Stefan Zweig se apropie de izvoarele umanismului european pe care încearcă să-l apere împotriva barbariei³. În 1934 el publică *Triumful și destinul tragic al lui Erasmus din Rotterdam*, punct de cotitură semnificativ și luare de poziție expresivă împotriva forțelor nimicirii și ale urii. Succesului acestei cărți îi datorează Zweig relația cu Jean Schörer, pastor la catedrala Sf. Petru din Geneva și cu o colaboratoare a sa, Liliane Rosset, cititoare și admiratoare a operei lui Stefan Zweig. Aceasta îi face lui Zweig propunerea să scrie o biografie a lui Sébastien Castellion, umanist,

opozant al lui Calvin, apostol al toleranței și apărător al libertății de conștiință. Jean Schörer susține și el acest demers, scriindu-i lui Zweig:

“Kurz, ich möchte Ihnen sagen, welche große Bedeutung ein Wachrufen des großartigen Kämpfers Sébastien Castellion hätte, der zu seiner Zeit sicherlich der intelligenteste und mutigste Widersacher des genialen Reformators Calvin war. Vielleicht hat niemand im 16. Jahrhundert mit so viel intelligenter Kühnheit gegen die unmenschlichen Mittel angekämpft, die von den Genfer Reformatoren zum Durchsetzen ihres theokratischen Ideals eingesetzt worden sind. Ein Buch ähnlich jenem, das Sie Erasmus – der übrigens einer von Castellions Lehrmeistern war – gewidmet haben, würde einen großartigen Eindruck machen, und, glauben Sie mir, eine große Wohltat sein”⁴.

Zweig acceptă provocarea, și găsim în răspunsul lui ideea care îl seduce și care i se va impune încă de la început, dominând orientarea operei viitoare: similitudinea – dacă nu identitatea – dintre cele două epoci istorice, cea a lui Calvin și cea contemporană. Pactul orașului cu reformatorul, al societății cu

ideologia, violența și vina colectivă par a apropia până la identitate lumea lui Calvin și Europa contemporană cu Zweig. Pe măsură ce procesul de creație înainta, în conștiința lui Zweig se produce o suprapunere tot mai accentuată, mergând până la identificare, a lui Calvin cu figurile de dictatori pe care i le oferea contemporaneitatea, în special cu Hitler. Acestei particularități de creație îi datorează monografia lui Zweig mult bine, dar și mult rău. Iată răspunsul lui Zweig:

“... ich schäme mich nicht einzugestehen, daß ich gewissermaßen nichts von Sébastien Castellion wußte, aber mich schon lange angezogen fühlte von der Persönlichkeit Calvins und seinem unerbittlichen Streit mit Servet. Die Person Castellion war für mich in diesem Streit vollkommen unbekannt, und Sie haben wunderbar erraten, daß sie mich interessieren würde. Selten war ich vom ersten Augenblick an so von einer Persönlichkeit gefesselt und voll so spontaner Sympathie, und ich denke wohl, daß ich ihm eine Studie widmen werde. Das ist ein ausgezeichnete Ausgangspunkt für einen Kampf, der ganz der unsere ist”⁵.

Protestant liberal⁶, umanist și tolerant, Jean Schörer îi transmite lui Zweig și conotațiile morale ale acestei opoziții. La rugămintea lui Zweig, tot Jean Schörer va asigura și revizia științifică în vederea editării, misiune pe care liberalismul său programatic nu-i îngăduia să o efectueze în spiritul celei mai depline obiectivități. Rezultatul sensibilității particulare a lui Zweig la evenimentele contemporane și al acestei colaborări care nu era de natură să-i redreseze defectele, este un Calvin sinistru, o figură de dictator nepotolit în setea de putere și de dominație, machiavelic, purtând vina uciderii inocentului Miguel Servet și, totodată, a libertății de conștiință și a însuși spiritului Reformei, toate într-un text de strălucită retorică în apărarea libertății și a toleranței.

Eseul lui Zweig este construit în jurul unui conflict. El are o structură bipolară, prin excelență anevoios de echilibrat, cu atât mai mult că este de la început conotată: pozitiv la un pol (Castellio: conștiință), negativ la celălalt (Calvin: violență). Să admitem că această structură descrie în termeni convenabili polul castellian. Este din păcate evident că, în ce-l privește pe Calvin, Zweig face o serie de reduții excesiv de severe, ocultând trăsături și fapte pozitive, exagerând abuziv, și nu întotdeauna cu dovezi irecuzabile, versantul politic al personalității reformatorului. Tot așa de abuzivă apare și identificarea, la patru secole distanță, a Europei Renașterii și Reformei cu Europa totalitarismelor

din deceniile trei și patru ale secolului XX, identificare care îi dă posibilitatea lui Zweig să facă să răsun direct în text propria lui voce adresându-se cititorului contemporan, sfidând anacronismul și subminând șarpanta științifică a lucrării.

Eseul are o structură simetrică: încadrate de un capitol introductiv și de un „epilog”, trei capitole sunt rezervate ascensiunii lui Calvin și descrierii sistemului politic genevez, două capitole sunt dedicate episodului Servet și, simetric, trei capitole sunt consacrate figurii lui Castellion, disputei cu Calvin și biruinței violenței asupra conștiinței. Episodul Servet are o importanță covârșitoare, este coloana vertebrală și cheia de boltă a demonstrației lui Zweig, justificarea etică și estetică a pledoariei lui Zweig pentru toleranță și umanism.

Nucleul istoric concret al episodului este greu de descris cu obiectivitate. În octombrie 1553, în timp ce puterea și influența lui Calvin la Geneva și în lume sunt la apogeu, este ars de viu pe rug medicul și teologul aragonez Miguel Servet pentru delictul de erezie. Cu un an înainte, Miguel Servet publicase clandestin și aproape anonim lucrarea *Christianismi restitutio* care îl recomandă ca antitrinitarian⁷ sau ca panteist. Vocația polemică a acestei lucrări pare evidentă: intenției fondatoare a lucrării lui Calvin (*Institutio...*) i se opune simetric intenția restituirii (*Restitutio...*), a restabilirii, a întoarcerii la izvoarele creștinismului. Implicit, reiese că, în concepția lui Servet, noua doctrină lutherano-calvinistă este încă o deviație, o falsificare, o deturnare în scopuri politice. Servet trimite un exemplar și lui Calvin, cerându-i părerea „frățeste”⁸. Deferit inchiziției – se pare și cu ajutorul lui Calvin care ar fi furnizat unele documente –, încarcerat, ajutat de protectori puternici să fugă și ars pe rug în efigie, Servet ajunge la Geneva în septembrie 1553, probabil în drum spre o altă destinație. Este însă imediat recunoscut, închis, judecat și ars. Sentința este dată de Consiliul Genevei, autoritate laică, și pronunțată în numele acestuia. Ce rol a jucat exact Calvin în această dramă, este greu de determinat. Cu excepția relatării proprii, într-un stil glacial, a vizitei pe care Calvin o face în închisoare lui Servet, a unei aparente indolențe în ziua arderii lui Servet, a broșurii *Declarație pentru a menține adevărata credință*, publicată un an mai târziu și în care Calvin legitimează executarea ereticilor, nu există circumstanțe de netăgăduit care să-l incrimineze pe Calvin. Pe baza lor însă, dar și a altora, fapte de doctrină, de politică ecleziastică și altele, Zweig construiește un portret absolut antipatic al unui Calvin machiavelic, crud și inuman, plasat într-un context ambiguu, descris când ca reconstituire

istorică a unui segment din secolul Reformei, când ca descriere realistă a regimului nazist în Germania anilor '30, pe aceasta căzând deseori accentul cel mai insistent. Acest discurs polemic, dedublat, investește practic aproape în exclusivitate câmpul operei și îi conferă o valoare și o valabilitate universală. Însă această valoare se cuvine să o deducem din valoarea de adevăr istoric pe care Zweig își propusese să o illustreze prin eseuul său. Schematizând, putem spune că Zweig se folosește de evenimentul istoric ca de un simplu pretext; scrisul îl antrenează pe scriitor în polemica vremii prezente, eseuul se transformă în pamflet. Lectura istorică este filtrată prin prisma evoluțiilor contemporane. Această lectură dublă, a trecutului prin prisma prezentului, a prezentului prin prisma trecutului, nu scapă, nici autorului, nici cititorului contemporan. Încă din faza de redactare, Jean Schörer îi scrie lui Zweig, făcând aluzie la evenimente prevestitoare ale celui de-al doilea război mondial:

“Wie sehr verstehe ich doch, da Sie sich nicht allein auf die Vergangenheit konzentrieren können und daß Ihre inneren Kämpfe Sie ebenso in der Gegenwart halten”⁹.

Iar Thomas Mann îi scrie, după citirea cărții, în 30 mai 1936:

“Lieber und sehr verehrter Herr Stefan Zweig, so eifrig und ganz in Banden geschlagen von der Materie und ihrer Gestaltung habe ich lange kein Buch mehr gelesen wie Ihren *Castellio*! Es ist eine Sensation, tief erregend, allen Abscheu und alle Sympathie des Tages auf ein historisches Objekt sammelnd, welches lehrt: Es ist immer dasselbe”¹⁰.

Stefan Zweig nu viza însă exact acest rezultat. Încă de la început, grija sa a fost să nu fie nedrept față de Calvin. În acest sens îi scrie el Liliane Rosset la 10 iulie 1935:

“Die einzige Schwierigkeit wird sein – da ich ganz enthusiastisch für *Castellion* bin – nicht ungerecht gegen Calvin zu werden und sich nicht zur Feindseligkeit verführen zu lassen. Wenn er gegen *Castellion* ungerecht war, muß man sich bemühen, es ihm gegenüber nicht zu sein”¹¹.

Acest efort de obiectivitate a eșuat. Sentimentul nedreptății lui Calvin, al unei derive necontrolate a discursului, al unei erori pe care nici el nu o putea defini cu precizie, l-au urmărit pe Zweig. Despre el Zweig vorbește în corespondența cu prieteni și

traducători, acestora din urmă recomandându-le îndreptări și nuanțări, care au fost preluate ulterior în ediția revizuită din 1954. Semnificative sunt variantele de titlu recomandate: pentru lumea anglofonă, *The Right to Heresy*; pentru varianta franceză, inversiunea celor două părți ale titlului, *Conscience contre violence ou Castellion contre Calvin*; pentru versiunea olandeză ca și pentru cea în limba română, *Lupta în jurul unui rug. Castellio împotriva lui Calvin*. Lui Eugen Relgis care urma să traducă în română lucrarea, Zweig îi recomanda la 10 iunie 1936 să se servească pentru traducere numai de exemplarul corectat de el, titlul fiind *Lupta în jurul unui rug. Castellio împotriva lui Calvin*:

“Dar Zweig m-a sfătuit să nu-l traduc. „Castellio ’plăit’ pe public...” [...] Dacă o publici, ar trebui multe prescurtări, dar te sfătuiesc să lași cu totul la o parte această carte... [...]” După două luni, am primit de la Stefan Zweig un alt exemplar din „Castellio”, împetrișat cu o sumedenie de corecturi. Fraze și chiar pagini anulate cu creionul roșu sau albastru, fragmente cizelate migălos sau înlocuite cu altele, adaosuri pe marginea paginilor”¹².

Nicolas Buri¹³ scrie despre Calvin un roman, *Piatra de scandal*, apărut în mai 2008. Cu toate că nu afirmă nici o preocupare polemică, efortul cel mai notabil al autorului vizează umanizarea figurii austere a reformatorului. Acest proiect modifică total perspectiva de abordare și, împreună cu diferențele impuse de apartenența generică, contribuie la conturarea unui „alt” Calvin. Dacă eseuul lui Zweig constituie în fapt un pasionat apolog la perioada geneveză a lui Calvin, în inima căreia se situează episodul Servet-Castellio, N. Buri își conține demersul ca pe un parcurs biografic aproape complet, având în centru, ca erou, dar și ca povestitor, pe Jean Calvin. Acest Calvin românesc – voce depășind ’povestea’ propriei vieți, privire întoarsă înapoi, nu rareori încețoșată de emoție și de îndoială – îl însoțește pe cititor de la prima la ultima pagină a romanului, „aproape” de la naștere până „aproape”¹⁴ la sfârșitul vieții. Romanul are o „ramă”: prima pagină de text, care precede capitolul întâi al romanului, ni-l prezintă pe Calvin asistând la un spectacol de teatru dat de elevii Academiei din Geneva, instituție pe care a întemeiat-o. În timpul reprezentației, Calvin suferă o pierdere a cunoștinței. Sfârșitul povestirii coincide cu revenirea la viața conștientă. Astfel, romanul pare a se construi ca o retrospectivă a eroului, din chiar perspectiva lui¹⁵, într-un ceas de cumpănă. Iată incipitul:

„Dumnezeu vă aibă-n paza-i, grași ori slabi,
Mărunți ori mari, fiți toți bineveniți...”

Micul actor își recită textul. Sala este plină de copiii Academiei din Geneva. Dintr-odată obraji mi se sug, aspirați în interiorul corpului meu. Pieptul mi se sfâșie, scoate un croncănit de corb. Un nor de stropi roșii își iau zborul din gâtulejul meu. Totul se înțepeneste. Încerc să mă agăț de cuvinte, însă gura copilului este căscată, mută. Ochii săi îi captivează pe ai mei. Sunt parcă refulat în privirea mea de copil. Și în liniștea ce s-a lăsat, din gura lui aud depănându-se propriul meu teatru. Din ziua înmormântării Ioanei Calvin, mama mea.

Căci cred că abia când a murit ea m-a născut cu adevărat.”

Și explicitul :

„Dumnezeu vă aibă-n paza-i, grași ori slabi,
Mărunți ori mari, fiți toți bineveniți...”

„Eu nu voi cunoaște urmarea. Puștiul a tăcut. Am căzut. Tot sângele meu s-a retras înspre inimă, ca pentru a țâșni din nou, dintr-o dată.

De câte zile stă Maria la căpătâiul meu? Stâlp ultim al casei mele. Ureche ultimă.

- Revin.”

În această sincopă dintre cele două texte liminare, în această „intermitență a inimii”, se înscrie derularea evenimentelor vieții lui Jean Calvin. Ascultându-l pe micul actor, Calvin efectuează o întoarcere în timp, în propria lui copilărie. Din acest moment, Calvin își aude propria lui poveste de viață, recitată de micul trubadur, *alter ego* al copilului Calvin. Viața, faptele vor fi povestite și judecate din perspectiva copilului fără prihană care a fost.

Patronul biografic impune romanului o structură cronologică. Consecvent cu perspectiva retrospectivă la persoana întâi din care este scris romanul, Nicolas Buri reține evenimentele care configurează viața reformatorului, însă adevărul istoric și ficțiunea se amestecă deseori¹⁶. Astfel, în roman, Jean Calvin îl întâlnește pe Servet de două ori înainte de proces, ceea ce este imposibil de dovedit; îi întâlnește pe Luther și pe Rabelais, ceea ce este fals. Unele personaje sunt pur și simplu inventate. Împrejurările narrative, mai curând decât cele istorice, îl antrenează pe Calvin cel românesc în tot felul de aventuri demne de un thriller. Semne premonitorii, intervenții miraculoase¹⁷, sunt și ele de pus pe seama aceleiași voințe a autorului de a

umaniza figura reformatorului, punând-o în centrul unui roman care se citește pe burtă, dintr-o răsufare, agrementat cu o aplecare ludică, chiar umoristică, opunând caracterul liberal, licențios al societății geneveze¹⁸ a timpului cu proiectul puritan, rigorist al lui Calvin. Pe scurt, *Piatra de scandal* este un roman postmodernist, o „piatră de scandal”.

Adevărată „Geneză” în șapte episoade, șapte capitole grupează evenimentele și ritmează povestirea: moartea mamei, anii de învățătură, anii de drumeție, prima experiență geneveză, refugiul strasburghez, a doua experiență geneveză, ordinea, binecuvântată și asasină în același timp. Pe axa devenirii, anodinel și dramaticul, evenimentul exterior și trăirea interioară, necesarul și accidentalul își schimbă mereu rolurile. Plecarea la Paris, la studii, trecerea prin diverse medii intelectuale și religioase în laboratorul numit Paris, contactul cu mediile protestante, meditația continuă asupra necesității aprofundării vocației sociale, civice a noii biserici, prigoana și surghiunul, stabilirea la Geneva, abnegația zilnică dusă până la ultimele limite dar și lupta cu dușmăniile meschine sau cu cele într-adevăr primejdioase și nu în ultimul rând cu propriile slăbiciuni, compun materia vie a romanului: chemări și refuzuri, căutări și erori, rătăcirii și îndoieli, călătorii și claustrare, întâlniri și despărțiri, iluzii și decepții, certitudini și neliniști, lupta permanentă, munca, suferința, sacrificiul, sentimentul zădărnicii și eșecul: romanul este o oglindă a vieții. Calvin este descris în toată umanitatea lui, de la întrebări și tatonări până la ultimele certitudini, de la anonim și clandestinitate la triumf, pe fundalul unui secol al șaisprezecelea sfâșiat de dispute incomprehensibile, însângerat de lupte și războaie, răsunând de zăngănitul fără odihnă al armelor, iluminat de flăcările sângerei ale incendiilor și rugurilor, decimat de epidemii devastatoare. Portretul lui Calvin în viziunea lui Nicolas Buri este cel al unui om preocupat să-i îndrume pe contemporanii săi pe calea mântuirii: un personaj tragic jucând un rol pe care – aceasta este convingerea lui intimă – i-a incredințat însăși divinitatea, asemenea apostolului Pavel, lui David, lui Eremia, lui Jonas și altora. Chiar dacă viziunea lui Buri despre Calvin discretul, nu este întotdeauna conformă cu datele stabilite științific, ea este înnoitoare și plauzibilă. Așa cum o declară el însuși, scriitorul își propune să exploateze virtuțile ficțiunii, luându-și unele libertăți față de adevărul științific, mai ales când acesta este imposibil de circumscris:

Tehnica constă în a ajunge la o viziune panoramică asupra vieții personajului surprinzând

momente marcante, situate în miezul evenimentelor istorice și ținând uneori de detalii intime. Interesul ficțiunii este să dea cititorului să bea sângele personajului, care nu curge decât rareori în biografii¹⁹.

Din motive de economie, nu voi intra în detaliile romanești. Mă voi opri însă mai insistent asupra capitolului al șaptelea, în care imaginea pe care o propune Buri despre Calvin se opune destul de radical viziunii lui Zweig. Pe fondul măsurilor drastice de organizare a orașului, al eradicării consecințelor recente epidemii de ciumă, în timp ce crește opoziția împotriva lui Calvin în rândul diverselor categorii de populație, în orașul sufocat de imigranți are loc arestarea, procesul și arderea pe rug a lui Miguel Servet. În eseu lui Zweig, Calvin este cel care îl recunoaște și arestează pe Servet:

„Und sofort geschieht, was zu erwarten war; Calvin erkennt inmitten seiner frommen Herde den rei enden Wolf und gibt unverzüglich seinen Schergen Befehl, Servet beim Verlassen der Kirche zu verhaften. Eine Stunde später liegt Servet in Ketten.”²⁰

În roman, Calvin apare ca un om bolnav, în conflict cu Consiliul din Geneva și cu mai mulți dintre susținătorii lui de altădată, iar soarta condamnatului depinde de aceștia, cu toate că niciodată influența doctrinei sale nu a fost mai întinsă și mai considerabilă. Calvin este un om în culmea gloriei, și în același timp un om aflat pe o creastă primejdioasă. Această „vulnerabilitate” a poziției lui Calvin îi limitează posibilitățile de intervenție nuanțată, împingându-l spre extreme. În *Piatra de scandal*, Servet este recunoscut și arestat de Guillaume Farel, iar Calvin, informat de eveniment, comentează: „Când am ajuns acasă eram mulțumit. Eram hotărât să-i închid gura lui Miguel, să desfac nodul care ne lega ’frățeste’.”²¹ Nu este clar în ce mod înțelege Calvin să procedeze, însă se cuvine să remarcăm că folosește prenumele potrivnicului său, dovadă cel puțin de oarecare familiaritate. În eseu, atunci când mersul procesului se îndreaptă spre o soluție de expulzare a lui Servet, Calvin intervine decisiv pentru a impune pedeapsa cu moartea prin ardere pe rug. În roman, teama de dușmanii din Consiliu îi inspiră lui Calvin o manevră –funestă pentru Servet–, care face să-i scape și lui din mână mersul procesului, privându-l de orice posibilitate de a atenua pedeapsa. În eseu, a doua etapă a procesului este condusă de Calvin; în roman, procesul este condus de Pierre Vendel, sindicul Consiliului, în numele acestuia și al Consistoriului²², însă Calvin este constrâns să se constituie parte și, de voie sau de nevoie, să-i dea lui Servet lovitura de grație. Orgolios, inflexibil și prea

sigur de justetea teoriilor lui –aici opiniile lui Stefan Zweig și ale lui N. Buri concordă–, Servet nu va face, de altfel, decât să-și agraveze situația, constrângându-i pe judecători la măsurile cele mai extreme. Trei convorbiri cu un prieten florentin, Galeas Caracciolo, aduc în lumină ezitățile lui Calvin, dar și caracterul său neîndurător și primordialitatea misiunii sale asupra oricăror altor considerente. Reiese totodată că, în viziunea romanescă, episodul Servet este regizat de opoziția geneveză care speră să-l compromită astfel pe Calvin²³.

S-ar putea pune întrebarea dacă Buri a intenționat să-l reabiliteze pe Calvin. N. Buri contestă această idee, într-un interviu apărut în cotidianul *Le Genevois*: „N-aș suporta ideea ca o carte să fie obiect de propagandă. Ceea ce m-a interesat a fost fluxul romanesc. Iar lucrul la care țineam a fost ideea de divertisment...”²⁴

Multe elemente în *Piatra de scandal* fac trimiteri – concordante ori contradictorii – la eseu lui Stefan Zweig. Însă elocvență pentru tratarea diferită a temei, este absența lui Castellion în roman, în timp ce figura lui era centrală în *Castellion gegen Calvin*. Această absență este explicată de N. Buri prin rațiuni care țin de specificul narațiunii: „Din motive de economie dramatică, chipul pasionant al lui Sébastien Castellio a fost lăsat deoparte.”²⁵ Celebra propoziție: „A ucide un eretic nu înseamnă a ucide un eretic, ci a ucide un om”, pusă cu grijă în evidență în volumul lui Zweig, reluată și îndelung comentată, ca o chintesență a umanismului lui Castellion și a umanismului neangajat în general, este păstrată în romanul lui Buri, însă e pusă pe seama florentinului Galeas Caracciolo, cu care Calvin se întreține în ziua arderii pe rug a lui Servet. Iată contextele:

Castellion gegen Calvin

Und da Calvin immer und immer wieder darauf beharrt, er sei genötigt gewesen, Servet zu verbrennen, um die Lehre zu verteidigen, um das Wort Gottes zu schützen, da er immer und immer wieder, wie alle Gewalttäter, seine Gewalttat mit einem anderen, übergeordneten, überpersönlichen Interesse zu entschuldigen sucht, da fährt ihm – und es ist wie ein erhellender Blitz in der Nacht eines dunklen Jahrhunderts – Castellios unvergängliches Wort entgegen: „Einen Menschen töten heißt niemals, eine Lehre verteidigen, sondern: einen Menschen töten. Als die Genfer Servet hinrichteten, haben sie keine Lehre verteidigt, sondern einen Menschen geopfert; aber man bekennt sich nicht zu seinem Glauben, indem man einen andern Menschen verbrennt, sondern nur, indem man sich selbst für diesen Glauben verbrennen läßt.”²⁶

Piatra de scandal

Într-o lumină de sfârșit de după-amiază de toamnă scriam, în picioare, la o măsuță înaltă. La fiecare mișcare făceam câte o grimasă. Mă gândeam la durerea straniului meu tovarăș. Fără îndoială că osânda începuse deja. Eu nu voiam să asist la schingiuire. Îmi adusei aminte de oroarea agoniei prietenului meu La Forge la Paris; privită prea de aproape, moartea este o cutremurare.

Cineva a bătut la ușă. Galeas Caracciolo avea aerul descumpănit. El își ținea pălăria de velur în mână. L-am invitat să se așeze. L-am întrebat dacă italienii sunt mulțumiți de noua lor biserică. Caracciolo încuviință, însă compatrioții lui păreau nedumeriți. Li se părea anevoie să înțeleagă cum Adevătrata Religie a Domnului putea și ea să înceapă a arde eretici pe rug.

–Jean, dacă noi, oițele tale preacucernice, ne temem de judecata pe care Dumnezeu o va face acestui act, n-ar trebui să ne înțelegi? Servet, când a ajuns în acest oraș, dorea o dezbatere liberă... de ce ai refuzat acest lucru?

–Pentru că fiecare cuvânt al Scripturii este sfânt, pentru că sfântul Ioan avertizează că cel ce schimbă un singur cuvânt al lui Dumnezeu va fi alungat din Prezența sa. Pentru că eu știu ce este bun pentru poporul lui Dumnezeu!

–Si, lo capisco, însă a ucide un om nu înseamnă a apăra o doctrină, ci a ucide un om! Hristos este oare acel care te-a învățat să arzi oameni?

[...] pe culoarele Primăriei mă pusei în genunchi în fața lui Pierre Vendel.

–Servet va muri. Desigur nu este decât dreptate în fața Domnului nostru. Însă vă rog să-l scutiți de cazna cruntă a focului, și să o înlocuiți cu tăierea capului.

–Calvin, ereticul trebuie să-și ispășească osânda, focul!

Și trecu mai departe.²⁷

În eseu lui Zweig, confruntarea Calvin – Castellion este centrală, în ea se rezumă „situația” unei epoci și se consumă revolta scriitorului. Confruntarea este îndelung pregătită, cititorul este „condiționat” pentru a asista la confruntare și este obligat să-și marcheze poziția. Tot ce este în afara acestei confruntări este secundar. Discursul lui Zweig este dedublat, imputările aduse lui Calvin fiind de fapt acuzații la adresa violenței și a intoleranței dictaturilor contemporane – în special

a lui Hitler. Zweig nu a putut evita pericolul manieismului și al parțialității, consubstanțial cu această „retroproiecție” care prezintă trecutul ca o alegorie a prezentului, permițându-i – cât de nedrept! – să suprapună figurile lui Hitler și Calvin. Romanul lui Buri, ca ficțiune, se sustrage acestui pericol, fiind mai imparțial, sau poate mai puțin permeabil la lupta ideologică. Confruntarea lui Calvin este cu Servet, nu cu Castellion. Episodul Servet ocupă la Buri doar 40 din cele 275 de pagini ale romanului. Castellion, așa cum am văzut, nu apare.

Cele două lucrări purced din proiecte diferite, dacă nu divergente ori contrarii. Cu toate că, material vorbind, cea mai mare parte a textului zweigian este consacrată trasării istoriei, dezvoltării personajului Calvin și considerațiilor de ordin moral și filosofic, cartea este dedicată lui Castellion, personaj care nu apare în chip persistent decât în a doua parte, prima fiind dominată de Calvin. Proiectul eseului este unul etic, care cere o luare de poziție în pofida anacronismului:

Aber auch in ihrer innern Problemstellung überschwingt diese historische Diskussion weithin ihren zeitlichen Anlaß. Denn hier geht es nicht um ein enges Theologicum, nicht um den einen Menschen Servet und nicht einmal um die entscheidende Krise zwischen dem liberalen und orthodoxen Protestantismus: in dieser entschlossenen Auseinandersetzung ist eine viel weitläufigere, eine überzeitliche Frage aufgeworfen, nostra res agitur, ein Kampf ist eröffnet, der unter anderen Namen und unter anderen Formen immer neu wird ausgekämpft werden müssen. Theologie bedeutet hier nichts als eine zufällige Zeitmaske, und selbst Castellio und Calvin erscheinen nur als sinnlichste Exponenten eines unsichtbaren, aber unüberwindbaren Gegensatzes. Gleichgültig, wie man die Pole dieser ständigen Spannung benennen will – ob Toleranz gegen Intoleranz, Freiheit gegen Bevormundung, Humanität gegen Fanatismus, Individualität gegen Mechanisierung, das Gewissen gegen die Gewalt –, alle diese Namen drücken im Grunde eine letzte allerinnerlichste und persönlichste Entscheidung aus, was wichtiger sei für jeden einzelnen – das Humane oder das Politische, das Ethos oder der Logos, die Persönlichkeit oder die Gemeinsamkeit²⁸.

Proiectul lui N. Buri nu este etic ci estetic. Intervievat pentru cotidianul *Le Genevois*, Buri declară:

“Am vrut într-adevăr să fac din el un personaj complex. Există această idee aici că el întruchipează mânia din Vechiul Testament. Totuși, el are o

dimensiune foarte umană, în special în raport cu Servet... [...]

Între Calvin și Servet, întotdeauna unul îl enervează pe celălalt. Sunt oameni de felul acesta, care nu se pot construi decât în contradicție. Este și cazul lui Michel Servet și, într-o măsură mai mică, al lui Calvin. Eu am pus accentul pe ceva fratern între ei, care fără îndoială nu i-ar fi plăcut lui Calvin. [...] Și apoi, eu detest arta fără divertisment: e esențial”²⁹.

În timp ce pentru Calvin cel din eseu, jertfirea lui Servet este o încununare, o potolire definitivă a pasiunii personale a lui Calvin și a pasiunilor cetății, sfârșitul lui Servet se traduce, în universul romanesc, printr-o decădere, printr-o ruinare, printr-o degradare generală a universului înconjurător și a personajului Calvin însuși: cărțile, hârtiile formează ziduri ale unui fel de închisori, ruinată în pustiu, râsul personajului izbucnește ca semn al sentimentului deșertăciunii universale, eroul însuși traversează un fel de moarte, fizică și simbolică:

“În scriptoriul meu eu eram prăbușit peste masă, acoperindu-mi capul cu brațele.

Clopoțele catedralei vesteau moartea dușmanului. Strigăte ajungeau până la mine.

Servet a murit! Ereticul este mort! Trăiască Dumnezeu!

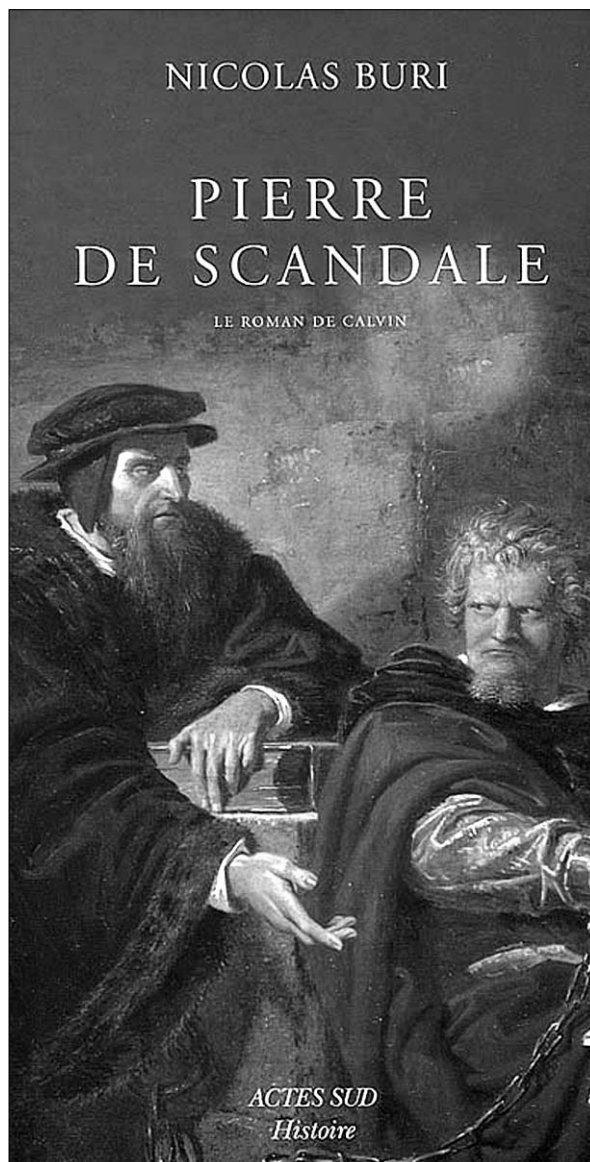
Ridicai capul. Un simțământ de uimire mă cuprinsese. Un vâl umed îmi acoperea ochii. O rază de soare intra în cameră. Formele brune și cenușii ale grâmezilor, ale zidurilor de cărți, ale teancurilor de foi îmi apăruă în lumina ei ca un peisaj de ruine, ca un oraș de foarte demult construit în inima pustiei și, încet, încet, un răs se înalță din gâtul meu de supraviețuitor, țâșni în lumină, coloană de colb înălțându-se din cetatea năpădită de nisipuri. Ura nimicită de vânturile mâniei”³⁰.

Sfârșitul este un fel de sfârșit de poveste.

“Dumnezeu vă aibă-n pază, mari și mărunți,

Oameni de rang ori mai de rând, fiți toți bine primiți!”

Și dintr-odată înțelegem demersul lui N. Buri: toată povestea sângeroasă care s-a povestit e poveste, e istorisire. Nimic nu contează cu adevărat. Unii au murit de sabie, alții de foc, alții în fine de moarte „bună”; au fost prietenii care ar fi putut să înflorească dar s-au întors în adversități de

neîmpăcat; au fost contradicții care s-au dovedit fraterne. Totul este absurd, lipsit de sens. Singură povestea dăinuie... Altfel stau lucrurile cu Zweig. Zweig mânuiește cuvântul ca un paloș și ca o făclie. Vorbind despre eseul lui Zweig, traducătorul *en titre* în limba română al operelor lui Zweig, Eugen Relgis, poate afirma:

“[...] Cât de actuală e această confesiune a lui Stefan Zweig, făcută prin intermediul lui Castellio, se poate simți mai cu seamă acum, în această epocă de prefaceri mondiale, în sânul colectivităților și în conștiințele individuale. De *dincolo*, din împărăția eternă a Spiritelor eliberate, autorul acelei impunătoare galerii de *Constructorii ai lumii* ne vorbește fratern și profetic totodată, prin umilul și proscrisul cărturar Castellio, care a cutezat să înfrunte atotputernicia lui Calvin, dogmaticul tiran

al credinței, – după cum ne vorbește și prin Erasmus, celebrul învățat care l-a înfruntat pe fanaticul Luther, proclamând valorile eterne ale unui umanism ce trebuie să fie viu, cu rădăcini în inima și rațiunea oricărui om luminat.³¹

Castellion al lui Zweig este un „purtător de ideal”. Pe el cade accentul deoarece el ocupă, în epocă, aproximativ locul pe care îl ocupă Zweig și alți intelectuali pacifiști și libertari, în societatea totalitară a secolului al XX-lea. De exemplul lui se servește Zweig pentru a denunța conivența inteligenței cu delirul epocii.

La Buri Istoria este pretext pentru povestea care ne poate amuza o zi, o seară. Citim în subtext, în pofida calităților romanului, tot discursul contemporan despre prăbușirea ideologiilor, a ideilor, a idealurilor. Cititorul contemporan trăiește în era postmodernă, a relativității absolute a valorilor. Binele și Răul sunt amestecate, prezente simultan în lume, simple efecte ale unghiului sub care privim un lucru. Timpul le corupe și le convertește. Pentru Zweig, ca și pentru Calvin, ideea, idealul, erau pietre, chiar dacă uneori pietre de scandal, indestructibile, ireductibile. Pentru cititorul contemporan totul se dizolvă în substanța diluantă și neutralizantă, consumabilă, reciclabilă, a povestirii. Pentru Buri, ceea ce contează este povestirea. Dacă lucrurile stau astfel, putem încerca o ultimă reformulare a concluziilor paralelei noastre, propunând această ipoteză concludivă: romanul lui N. Buri se prezintă ca o intersecție între o construcție ficțională și un logos explicativ, în timp ce eseuul lui Zweig ne propune perspectiva inversă, cea a unei istorii efective a cărei lecție morală se întoarce la noi ca un bumerang pentru trezirea conștiințelor la neuitare.

Note:

1. Comparată cu operele celorlalți reformatori – Luther, Melancthon, Farel, Zwingli –, opera lui Calvin este monumentală: *Corpus reformatorum* cuprinde 59 de volume, în care aflăm, în afara operelor cunoscute – *Instituția religiei creștine*, *Biblia lui Olivetan*, *Tratatul despre Sfânta Cină*, Tratatul despre moaște, despre scandaluri și alte tratate și îndreptare destinate credincioșilor noii religii, *Catehismul de la Geneva* –, o imensă corespondență din care s-au păstrat circa 4000 de scrisori și 1500 de predici din cele aproximativ 2300 pe care le-a ținut, fiind știut că Jean Calvin ținea să se achite zilnic de datoria sa de a păstori.
2. Olivier Millet este unul dintre puținii cercetători care au abordat acest domeniu, suscitând în fața noastră azi

figura atât de umană a unui om zdrobit nu numai de enormitatea sarcinii pe care o duce, dar și de slăbiciunile, defectele și insuficiențele trușești care îi macină, îi împușează energiile creatoare și îl împiedică în devoțiunea lui zilnică. Acesta nu este un aspect secundar, ci esența care explică nemăsura unor luări de poziție ale marelui reformator într-o epocă a nemăsurii.

3. În aceeași epocă, Paul Valéry, Edmund Husserl, Leon Brunschvicg și alții împărtășesc și difuzează aceeași idee a umanismului european, opunând dictaturilor în ascensiune cultul toleranței și al rațiunii.

4. Knut Beck. “Nachbemerkung des Herausgebers”. În: Stefan Zweig: *Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt*, Fischer Taschenbuch Verlag, 14. Auflage, Januar 2006 (Herbert Reichner Verlag 1936), p. 235-236.

5. *Ibid.*, p. 236.

6. În anii de după război el a publicat studii critice despre Jean Calvin : *Calvin, cet inconnu* (1947), *Jean Calvin et sa dictature* (Genève, Grivet, 1948) și introducerea « Sébastien Castellion apôtre de la liberté de conscience et de la tolérance » la *Sébastien Castellion. De l'art de douter et de croire, d'ignorer et de savoir, traduit de l'original latin par Charles Baudoin et Pierre Reymond* (1953).

7. Autor, în 1531-1532, al lucrării *De Trinitatis erroribus*, în care Servet susține renunțarea la dogma trinității și întoarcerea la un creștinism simplificat, deschis și evreilor și musulmanilor.

8. În cursul unor vizite anterioare, Servet expusese mai multor personalități ale Reformei doctrina sa, și reușise să-i indigneze pe toți : „Eine solche radikale Auffassung wäre nun an sich keineswegs auffällig in einer dermaßen religiös überreizten Zeit. [...] Aber verhängnisvollerweise übernimmt Servet von all den zankenden Theologen nicht nur die Diskussionsfreude, sondern auch ihre schlimmste Eigenschaft, die fanatische Rechthaberei. Denn sofort will der Zwanzigjährige den Führern der Reformation beweisen, daß sie die Kirche völlig unzulänglich reformiert hätten und nur er, Miguel Servet, um die Wahrheit wisse. Ungeduldig besucht er die großen Gelehrten seiner Zeit, in Straßburg Martin Bucer und Capito, in Basel Oecolampadius, um sie aufzufordern, schleunigst das 'irriges' Dogma der Trinität in der evangelischen Kirche abzuschaffen. [...] Als ob der Teufel in Person ihnen einen Höllenbruder in die Studierstube geschickt hätte, so schlagen sie das Kreuz vor diesem wilden Häretiker. Oecolampadius jagt ihn wie einen Hund aus dem Haus, nennt ihn einen 'Juden, Türken, Gotteslästerer und vom Dämon Befallenen', Bucer prangert ihn von der Kanzel als einen Teufelsknecht an, und Zwingli warnt öffentlich vor dem 'frevlerischen Hispanier, dessen falsche, böse Lehre unsere ganze christliche Religion abtun will'. [...] Bucer erklärt von der Gotteskanzel herab nicht mehr und nicht weniger, als daß dieser Frevler verdiene, 'die Eingeweide aus dem lebendigen Leibe gerissen zu

bekommen', und im ganzen Kreise des Protestantismus gilt Servet von dieser Stunde an als der erlesene Sendbote des leibhaftigen Satanas." (Stefan Zweig, *op. cit.*, p. 95-96)

9. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 238.

10. Knut Beck. "Nachbemerkung des Herausgebers". În: Stefan Zweig: *Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt*, Fischer Taschenbuch Verlag, 14. Auflage, Januar 2006 (Herbert Reichner Verlag 1936), p. 242.

11. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 237.

12. Zweig, Stefan. *Lupta în jurul unui rug. Castellio împotriva lui Calvin.* /The Fight around a Pyre. Castellio against Calvin/. Editura Modernă, 1945. Foreword by Eugen Relgis. Translated into romanian by E. Marghita, 1945, p. 2 din prefață, fără paginatie.

13. Specialist în istoria religiilor și în științe juridice, Nicolas Buri a scris în 2000 un scenariu pentru un film documentar de Dominic Noble despre Calvin pentru televiziunea geneveză, apoi, din 2004, a dezvoltat ideea sub forma romanului *Piatra de scandal*, apărut în primăvara anului trecut la Editions d'Autre Part.

14. Mai precis, de la a doua "naștere" a sa care coincide cu moartea mamei când eroul are 6 ani, și până la criza consecutivă arderii pe rug a lui Servet, care este și un punct de unde orice întoarcere este imposibilă.

15. În teoria literară am vorbi despre o povestire intradiegetică homodiegetică (Mieke Bal, G. Genette, etc.).

16. Am văzut însă că nici la Zweig nu se amestecau mai puțin, deși genul eseistic nu admite amalgamarea, privilegiind explicit caracterul științific, abordarea obiectivă.

17. După întâlnirea cu Luther, într-un loc nedeterminat, pe malul Rinului, pe drumul de întoarcere spre Paris, mai multe „semne” i se arată tânărului „ales”: cele două ape care se împreunează, se confundă și se despart, metaforă a celor două credințe; pasărea minunată care își ia zborul spre soare; vocea care, la întrebarea lui înfrigurată: „- Doamne, nu știm încotro te îndreptăm. Cum să cunoaștem calea?”, pare a murmura răspunsul: „- Eu sunt calea, adevărul, viața.”; pelicanul care îi indică drumul cu ciocul; ploaia purificatoare etc. Mai târziu, alungat din Geneva, în drum spre Strasburg, aproape de delir, are viziunea a două personaje care îi stau în drum: o lupoaică și un bărbat îmbrăcat subțire în pofida gerului. Acesta din urmă îi arată drumul.

18. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 123: Ami Perrin, căpitanul general al gărzii: "Genevezilor le place să râdă, Calvin, nu uitați acest lucru!"

19. Nota autorului. În: N. Buri. *Op. cit.*, p. 275.

20. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 114.

21. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 242.

22. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 251.

23. Un scurt fragment din capitoul final arată că în intenția lui Buri episodul Servet este o capcană întinsă de adversarii lui Calvin, așa cum reiese din discuția

dintre Ami și Françoise Perrin:

„- Într-adevăr, n-am mizat pe calul potrivit. Ce idee imbecilă să te gândești că acest histrion de spaniol putea să ne fie de folos. Dar degeaba! N-a făcut decât să povestească o erezie după alta, ne-a obligat să luăm fie partea lui Dumnezeu, fie a Satanei. Nici o ființă de bun simț nu putea fi de acord.

- François ce spune despre asta?

- El credea de mult că nu-l vom putea răsturna pe Calvin cu ajutorul acestui bastard. Geneva este pierdută, se scufundă în noapte. Copiii Genevei sunt morți ori exilați.” (p. 270)

24. Steeve Iuncker Gomez | Nicolas Buri. «Quand je leur parlais de ce livre sur Calvin, les gens faisaient une drôle de tête». În : *Le Genevois*, reproduc pe site-ul lui LIONEL CHIUCH | 09 Juin 2008 | 00h15.

25. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 276.

26. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 177-178.

27. Nicolas Buri. *Op. cit.*, p. 269.

28. Stefan Zweig. *Op. cit.*, p. 12-13.

29. Steeve Iuncker Gomez | Nicolas Buri. *Op. cit.*

30. Nicolas Buri. *Op. cit.*, p. 272.

31. Zweig, Stefan. *Lupta în jurul unui rug. Castellio împotriva lui Calvin.* /The Fight around a Pyre. Castellio against Calvin/. Editura Modernă, 1945. Foreword by Eugen Relgis. Translated into romanian by E. Marghita (Pagina a treia, nenumotată).

32. În zilele noastre, lupta de idei s-a relaxat, ideologia drepturilor omului a luat locul încrâncenării ucigașe. Lumea a devenit tolerantă sau indiferentă. Gândirea postmodernă a abandonat ideile totalitare. J.-F. Lyotard proclamă căderea în discredit a marelui « pan », a explicației generale, a viziunii universale, a istoriei unice. Gilles Deleuze proclamă și el moartea « originii », a « subiectului », a « eului », a « întregului » și crede că nu trebuie să le regretăm. Istoria însăși se scrie acum dintr-o perspectivă imanentistă, după exemplul lui F. Châtelet.

Bibliography

Zweig, Stefan. *Lupta în jurul unui rug. Castellio împotriva lui Calvin.* /The Fight around a Pyre. Castellio against Calvin./ Foreword by Eugen Relgis. Translated into Romanian by E. Marghita, Editura Modernă, 1945.

Zweig, Stefan. *Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt*, Fischer Taschenbuch Verlag, 14. Auflage, Januar 2006 (Herbert Reichner Verlag 1936).

Buri, Nicolas. *Pierre de scandale*. Genève, Editions d'Autre Part, 2008.